

Η ΠΟΛΙΣ ΕΑΛΩ

Η ΑΛΩΣΗ ΤΗΣ ΚΩΝ/ΠΟΛΕΩΣ (1453) ΚΑΙ Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ

29 Μαΐου 1453. Μία ημερομηνία που συμβολίζει για τον ελληνισμό μία τραγική στιγμή της ιστορίας, που σημασιοδοτεί το τέλος της ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, που ύστερα από ζωή ένδεκα αιώνων, αντιμαχόμενη πολλούς εχθρούς, προμαχώντας υπέρ της Ορθοδοξίας, φθάνει στην τελευταία της ημέρα. Συνήθως για τους ιστορικούς οι χρονολογίες δεν έχουν μεγάλη σημασία, γιατί η ιστορία έχει την δική της διαχρονία, τους δικούς της ρυθμούς, υπάρχει μία υπερχρονική συνέχεια στην εξέλιξη των ιστορικών φαινομένων. Υπάρχουν όμως ορισμένες χρονολογίες ορόσημα που αποτελούν τομές στην ιστορία, κορυφώσεις στον ιστορικό χρόνο. Μία τέτοια χρονολογία ορόσημο είναι αυτή της Αλώσεως.

Όταν στις 12 Μαρτίου του 1449, ο Κων/νος Δραγάσης Παλαιολόγος, ερχόμενος από το Δεσποτάτο του Μυστρά, έφθανε στην Πόλη, έμελλε να είναι ο τελευταίος αυτοκράτορας των Ρωμαίων. Η Βασιλεύουσα, η Πόλις των πόλεων, το κόσμημα της Οικουμένης, όπως την αποκαλούσαν οι κάτοικοί της και την θαύμαζαν οι επισκέπτες της, αποτελούσε μία σκιά του εαυτού της, μία αμυδρά εικόνα του ενδόξου παρελθόντος. Ο πληθυσμός της που ξεπερνούσε το ένα εκατομμύριο κατοίκους τον 12^ο αι., λίγο πριν την Άλωση δεν αριθμούσε ούτε εκατό χιλιάδες. Πολλά προάστειά της ήσαν ερημωμένα, ακατοίκητα, εγκαταλειμμένα στην άγρια βλάστηση. Μόνον η Αγία Σοφία και τα δημόσια κτίρια απέμεναν να θυμίζουν την αίγλη περασμένων εποχών.

Την ίδια εικόνα παρακμής ακολουθούσε και η αυτοκρατορία, που ήταν ένα φάντασμα της άλλοτε κραταιάς Ρωμανίας. Μετά την πρώτη Άλωση της Πόλης από τους Φράγκους Σταυροφόρους το 1204, που απετέλεσε ισχυρό πλήγμα, καθώς δεν λεηλατήθηκε μόνον η Κων/πολη, αλλά διαλύθηκε ολόκληρος ο ιστός της αυτοκρατορίας. Τα εδάφη της διαμοιράσθηκαν σε φραγκικές ηγεμονίες και δουκάτα, ενώ τα ελληνικά δεσποτάτα που προέκυψαν (Ηπείρου, Νικαίας, Τραπεζούντος) ήσαν αδύναμα και αλληλοσυγκρουόμενα. Όταν η Κων/πολη επανήλθε στην ελληνική κυριαρχία (1261), η κατάσταση ήταν τραγική. Το μέγεθος της λεηλασίας, της οικονομικής και καλλιτεχνικής καταστροφής ήταν τεράστιο. Η αυτοκρατορία, μετά

το πλήγμα αυτό που υπέστη, δεν μπόρεσε να συνέλθει. Είχε ήδη εισέλθει σε μία μακρά και προϊούσα πορεία παρακμής και αποσύνθεσης που οδηγούσε νομοτελειακά στον θάνατο της Ρωμανίας. Η Άλωση του 1453 είχε προδιαγραφεί από τα γεγονότα του 1204.

Η αυτοκρατορία που παρέλαβε ο Κων/νος ΙΑ' Παλαιολόγος ήταν περιορισμένη στα περίχωρα της Κων/πόλεως, σε μερικά νησιά του Αιγαίου, το Δεσποτάτο του Μορέως, με έδρα τον Μυστρά. Τα εκτεταμένα εδάφη που της παρείχαν πλούτο, ισχύ, πληθυσμό, στρατό, ήταν υπόδουλα σε Φράγκους, Βενετούς και Γενοβέζους, και την νέα απειλή που εμφανίσθηκε εξ ανατολών (από τον 13^ο αι.), τους Οθωμανούς, που συνεχώς προήλανε στρατιωτικά στα εδάφη της αυτοκρατορίας. Τα χριστιανικά κράτη της Βαλκανικής είχαν υποταγεί στους Οθωμανούς (Βουλγαρία, Σερβία το 1389 με την μάχη του Κοσσυφοπεδίου), το 1394 εισέβαλαν στην Πελοπόννησο, το 1430 κατέλαβαν την Θεσσαλονίκη. Μάλιστα, για πρώτη φορά επεχείρησαν ανεπιτυχώς να πολιορκήσουν την Κων/πολη το 1422.

Εδαφικά λοιπόν η Ρωμανία ασφυκτιούσε. Αλλά και οικονομικά εξαρτάτο από τους Βενετούς και τους Γενοβέζους που είχαν στα χέρια τους το εμπόριο και την οικονομία, και διατηρούσαν ισχυρές εμπορικές παροικίες στην Πόλη, στην συνοικία του Πέραν.

Μπροστά στην ολοένα αυξανόμενη επιθετικότητα των Οθωμανών που συνεχώς περιόριζαν τα εδάφη της αυτοκρατορίας και έσφιγγαν τον κλοιό γύρω από την Βασιλεύουσα σε μία πορεία που έμοιαζε αδύνατον να ανακοπεί, η μόνη πιθανή βοήθεια που θα μπορούσε να προέλθει από την Δυτική Χριστιανοσύνη που θα έσπευδε σε ενίσχυση της ανατολικής χριστιανικής αυτοκρατορίας που επί αιώνες είχε σταθεί κυματοθραύστης του ισλαμικού κινδύνου. Λόγοι λοιπόν πολιτικής σκοπιμότητας, λόγοι στρατιωτικοί, λόγοι εν τέλει ανάγκης και επιβίωσης οδήγησαν τους ανατολικούς να στραφούν στην Δύση ελπίζοντας σε βοήθεια από ηγεμόνες και τον Πάπα, με τις όποιες υποχωρήσεις συνεπαγόταν, δηλ. θρησκευτική υποταγή στον Πάπα, αυτό ήταν το τίμημα της δυτικής βοήθειας.

Έτσι, αυτοκράτορες που νοιάζονταν περισσότερο για την επιβίωση της αυτοκρατορίας δήλωναν απρόθυμα υποταγή στον Πάπα και υπέγραφαν την Ένωση των Δύο Εκκλησιών (π.χ. Μιχαήλ Η' Παλαιολόγος στην ενωτική Σύνοδο της Λυών το

1274, Ιωάννης Ε' το 1369). Αυτές όμως οι ενέργειες δεν είχαν αποτέλεσμα, διότι τις απέρριπτε ο λαός και η Εκκλησία αλλά και οι ίδιοι οι αυτοκράτορες που τις υπέγραφαν, έσπευδαν να τις αποκηρύξουν μόλις ο κίνδυνος έδειχνε έστω και προσωρινά να υποχωρεί. Ήσαν κινήσεις εξαναγκασμού υπό την πίεση των περιστάσεων και όχι ειλικρινούς προσεγγίσεως με την Δύση ή πόθος για πραγματική Ένωση των Εκκλησιών. Γι' αυτό οι Δυτικοί και ο Πάπας ήσαν αρκετά δύσπιστοι και επιφυλακτικοί.

Όμως, ανάλογες κινήσεις δεν έλειπαν. Ο Μανουήλ Β' Παλαιολόγος ξεκίνησε μία μεγάλη περιοδεία στην Δύση το 1400, επισκεπτόμενος την Βενετία, την Ιταλία, τον Γάλλο αυτοκράτορα στο Παρίσι, και το Λονδίνο. Παρ' ότι οι Δυτικοί εντυπωσιάσθηκαν από την καλλιέργεια, την μόρφωση και τους τρόπους του Μανουήλ Β', δεν του έδωσαν την αναμενόμενη βοήθεια.

Μία ύστατη προσπάθεια προσέγγισης Δύσης-Ανατολής έγινε με την **ενωτική Σύνοδο της Φερράρας-Φλωρεντίας(1438-39)**, στην οποία επιχειρήθηκε με κάποια ίσως περισσότερη διάθεση να συζητηθούν οι θεολογικές διαφορές που χώριζαν τις Εκκλησίες (Φιλιόκβε- εκπόρευση Αγ. Πνεύματος, πρωτείο Πάπα, Καθατήριο, Θ. Κοινωνία με ένζυμο ή άζυμο άρτο κ.ά.). Η ελληνική αποστολή, με υψηλού επιπέδου εκπροσώπηση, με επικεφαλής τον αυτοκράτορα Ιωάννη Η' Παλαιολόγο, τον πατριάρχη Ιωσήφ, Βησσαρίωνα, μητροπολίτη Νικαίας, Ισίδωρο Κιέβου, Μάρκο Ευγενικό, τον νεοπλατωνικό φιλόσοφο Γεώργιο Πλήθωνα Γεμιστό, τον Γεώργιο Σχολάριο (μετέπειτα πατριάρχη Γεννάδιο), ό,τι καλύτερο σε άνδρες μορφωμένους διέθετε η αυτοκρατορία, και αντίστοιχα, από την Δυτική Εκκλησία, πλήθος καρδινάλιων, επισκόπων, ηγουμένων, με κεφαλή τον Πάπα Ευγένιο Δ'. Οι συζητήσεις ήσαν χρονοβόρες, κουραστικές, οι ανατολικοί αισθάνονταν σε ξένο περιβάλλον απομονωμένοι, μακριά από την πατρίδα, και ήθελαν να επιστρέψουν, οι δυτικοί αλλά και ο αυτοκράτορας πίεζαν για την Ένωση των Εκκλησιών. Το Διάταγμα της Ένωσης υπεγράφη και ο Πάπας υποσχέθηκε να αποστείλει στρατιωτική βοήθεια. Από ελληνικής πλευράς, δεν υπέγραψαν ο Πατριάρχης Ιωσήφ (είχε πεθάνει), ο Πλήθων Γεμιστός και ο Μάρκος Ευγενικός.

Ωστόσο, αυτή η Ένωση που υπεγράφη εν μέσω πιέσεων, πολιτικών σκοπιμοτήτων και εκβιαστικών ιστορικών συγκυριών, δεν επρόκειτο να εφαρμοσθεί. Με την επιστροφή στην πατρίδα οι περισσότεροι υπογράψαντες την απεκήρυξαν, ο

λαός εξαρχής την απεδοκίμασε και τίμησε τον Μάρκο Ευγενικό, που δεν υπέγραψε, ως υπερασπιστή της πίστεως. Οι κυριότεροι υποστηρικτές της Ένωσης δεν επέστρεψαν- ο Βησσαρίων παρέμεινε στην Ιταλία και ο Ισίδωρος μετέβη στο Κίεβο για να προωθήσει την Ένωση (αμφότεροι είχαν ανακηρυχθεί καρδινάλιοι από τον Πάπα). Τα ορθόδοξα Πατριαρχεία επίσης αποκήρυξαν την Ένωση και οι Ρώσοι και οι άλλοι ορθόδοξοι σλαβικοί λαοί θεώρησαν τους Έλληνες ως προδότες της Ορθοδοξίας, έπαυσαν να τους εμπιστεύονται (οι Ρώσοι μάλιστα εκδίωξαν τον Ισίδωρο).

Η Ένωση δίχασε τον λαό σε ενωτικούς και ανθενωτικούς, έξιψε τα πάθη και επέτεινε τα αδιέξοδα σε μία κρίσιμη στιγμή. Ο λαός είχε ακόμη νωπές μνήμες από τις βιασπραγίες και λεηλασίες των Φράγκων σταυροφόρων το 1204, γνώριζε την κακομεταχείριση που είχαν οι ορθόδοξοι πληθυσμοί στις φαργγοκρατούμενες περιοχές (δήμευση εκκλησιαστικών κτημάτων, ναών, περιουσιών, εκτόπιση ιεραρχών, δουλοπαροικία, απόπειρες εκλατινισμού), δυσπιστούσε επομένως και βάσιμα για τις προθέσεις των δυτικών να βοηθήσουν και έβλεπαν τον Πάπα να αξιώνει υποταγή, κάτι που ισοδυναμούσε με προδοσία και εγκατάλειψη της πίστεως και των ορθοδόξων παραδόσεων. Πολλοί είδαν στην υπογραφή της Ένωσης ένα σημάδι που οδηγούσε θεία δίκη στην απώλεια της αυτοκρατορίας. Γι' αυτούς τους λόγους, απόλυτα ιστορικά και θρησκευτικά αιτιολογημένους, ο λαός κατεδίκασε την Ένωση και όχι από θρησκευτικό φανατισμό, προκατάληψη, στενομουαλιά, άγνοια, όπως οι δυτικοί ιστορικοί θεώρησαν **(βλ. Στήβεν Ράνσιμαν, Η Άλωση της Κων/πολης, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 2003, σς 53-56)**. [Η Ορθόδοξη Εκκλησία την αποκήρυξε επίσημα το 1484, σε Σύνοδο Πατριαρχών στην Κων/πολη].

Οι ανατολικοί είχαν υπερεκτιμήσει την δυνατότητα του Πάπα και των δυτικών ηγεμόνων να ενισχύσουν στρατιωτικά την Κων/πολη. Ο πάπας Ευγένιος Δ' είχε διάθεση να βοηθήσει (γνώριζε ότι η αποστολή στρατιωτικής βοήθειας θα συνέβαλε στην ευκολότερη αποδοχή και εφαρμογή της Ένωσης από τους ανατολικούς), αλλά δεν μπορούσε. Ας μην ξεχνάμε ότι παράλληλα με την Σύνοδο Φερράρας-Φλωρεντίας είχε συνέλθει στην Βασιλεία της Ελβετίας αντισύνοδος Ρωμαιοκαθολικών επισκόπων, με την στήριξη των ηγεμόνων της Αγγλίας, Γαλλίας, Γερμανίας, εχθρική προς τον Πάπα, του οποίου την απόλυτη αυθεντία ήθελε να περιορίσει θέτοντάς τον υπό συνοδικό έλεγχο (κουριαλισμός). Αλλά και οι δυτικοί

ηγεμόνες ήσαν σε διενέξεις μεταξύ τους. Έτσι, η Δύση διηρημένη, δεν είχε την δυνατότητα και την διάθεση να βοηθήσει. Μία προσπάθεια του Πάπα Ευγενίου Δ' να οργανώσει σταυροφορία το 1440, κυρίως από Ούγγρους υπό τον Λαδίσλαο, τον Ιωάννη Ουννάδη, και τον καρδινάλιο Τσεζαρίνι, απέτυχε. Ηττήθησαν κατά κράτος στην Βάρνα (1444) από τους Οθωμανούς.

Αλλά και ο ίδιος ο αυτοκράτορας Ιωάννης Η', επιστρέφοντας στην Πόλη, αν και καθαίρεσε τον Μάρκο Ευγενικό από μητροπολίτη Εφέσου και τοποθέτησε φιλενωτικό Πατριάρχη, δεν υποστήριξε αρκετά θερμά τους ενωτικούς ούτε πήρε μέτρα για την επιβολή της Ένωσης (**J. Gill, The Council of Florence,σελ.349, Cambridge 1959**). Άφησε να εκδηλώνονται ελεύθερα οι ανθενωτικές φωνές και περισσότερο ενδιαφέρθηκε για την ενίσχυση της άμυνας της Πόλης και την ανοικοδόμηση των τειχών. Πέθανε το 1448 απογοητευμένος, άκληρος, χωρίς να δει την πολιτική προσέγγιση με την Δύση και τον Πάπα να αποδίδει. Τον διαδέχθηκε ο αδελφός του Κων/νος.

Μέσα σε αυτό το ιστορικό πλαίσιο, με τις δύσκολες συνθήκες και τις τραγικές στιγμές, όπως το περιεγράψαμε, για να κατανοήσουμε πώς ένοιωθε και τι είχε να αντιμετωπίσει ο τελευταίος αυτοκράτορας, Κων/νος ΙΑ', όταν έφθανε στην Πόλη για να αναλάβει τις τύχες μίας αυτοκρατορίας που βιάδιζε στο τέλος της. Έστρεψε τις προσπάθειες να οργανώσει όσο το δυνατόν καλύτερα την άμυνα της Πόλης για να αντιμετωπίσει την επερχόμενη πολιορκία. Αυτές τις τελευταίες στιγμές της Πόλης θα επιχειρήσουμε να ανασυνθέσουμε στην διήγησή μας χρησιμοποιώντας την πληθώρα των πηγών που διαθέτουμε. Ο ιστορικός έχει την ευτυχία να διαθέτει πολλές ιστορικές πηγές, σύγχρονες των γεγονότων που περιγράφουν, προερχόμενες από πολλές πλευρές, από αυτόπτες μάρτυρες που είχαν συναίσθηση των κρίσιμων κοσμοϊστορικών στιγμών που ζούσαν και αποφάσισαν να τις καταγράψουν, από την δική του οπτική γωνία ο καθένας. Έτσι, μας διασώθηκαν αρκετά *Χρονικά της Αλώσεως*, με πληροφορίες για την πολιορκία, την Άλωση, και τα μετά την Άλωση.

Έχουμε λοιπόν τους ιστορικούς της Αλώσεως, τον **Γεώργιο Φραντζή ή Σφραντζή**, έμπιστο σύμβουλο του αυτοκράτορος, μέλος της Αυλής. **Το Χρονικό** του καταγράφει με λεπτομερειακή ακρίβεια την πολιορκία και Άλωση, με την θέση του ως αυτόπτη μάρτυρα, δίπλα στους πρωταγωνιστές. Διακρίνεται από μία αντιπάθεια και αντιζηλία για τον Μέγα Δούκα Λουκά Νοταρά. **Το Χρονικό του Δούκα** δεν είναι

τόσο αξιόπιστο, αν και παρέχει πολύτιμες πληροφορίες. Ο Δούκας δεν ήταν παρών στην Άλωση, βρισκόταν στην Χίο, και ήταν στην υπηρεσία των Γενοβέζων. Η οπτική του είναι φιλενωτική. **Ο Λαόνικος Χαλκοκονδύλης**, Αθηναίος, γράφει το έργο του μιμούμενος το αρχαϊκό ύφος του Ηροδότου και του Θουκυδίδου. Δεν ήταν παρών στα γεγονότα, και το θέμα του είναι τα αίτια της ανόδου της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. **Ο Κριτόβουλος** ήταν στην Ίμβρο, οι πληροφορίες της **Ιστορίας του** (1451- 1467) είναι από αυτόπτες των γεγονότων, Έλληνες και Οθωμανούς. Η οπτική του είναι ότι η κατάκτηση ήταν αναπόφευκτη και έπρεπε οι Έλληνες να συμφιλιωθούν με την μοίρα τους και την νέα κατάσταση. Το έργο του είναι αξιόλογο, αν και κάπως μεροληπτικό υπέρ του σουλτάνου.

Άλλες πηγές είναι λιγότερο αξιόπιστες, ευσύνοπτες. Χρήσιμο είναι το Σλαβονικό Χρονικό, η επιστολογραφία του Γενναδίου Σχολαρίου και του καρδινάλιου Ισιδώρου, ενώ την **φιλοδυτική οπτική** εκφράζουν ο **Νίκολο Μπάρμπαρα**, Βενετός ιατρός, που αντλεί στοιχεία από τους Βενετούς, ενώ ήταν και παρών στην Άλωση, και ο **Λεονάρδος της Χίου**, Λατίνος αρχιεπίσκοπος, κάπως εχθρικός προς τους Έλληνες. Οι οθωμανικές πηγές είναι πενιχρές και λιγόλογες, όχι τόσο ακριβείς και αξιόπιστες. Όλες αυτές οι πηγές θα μας βοηθήσουν στην παρούσα προσπάθεια να περιγράψουμε την πολιορκία και την Άλωση της Πόλης.

Οι στιγμές ήταν κρίσιμες και οι πληροφορίες για τις προετοιμασίες των Οθωμανών ανησυχητικές. **Ο νεαρός σουλτάνος, Μωάμεθ Β'**, όταν διαδέχθηκε τον πατέρα του Μουράτ το 1451, ήταν μόλις 19 ετών. Ήταν ισχυρή προσωπικότητα, γεμάτος ενέργεια και φιλοδοξίες για νέες κατακτήσεις κατά των χριστιανών. Είχε λάβει αξιόλογη μόρφωση, γνώριζε την τουρκική, ελληνική, αραβική, λατινική, περσική, και εβραϊκή γλώσσα και είχε μελετήσει την ελληνική φιλοσοφία και γραμματεία. Ήταν αποφασισμένος να καταλάβει την Πόλη. Φρόντισε πολύ έξυπνα και διπλωματικά να καθησυχάσει τους Δυτικούς δεχόμενος φιλικά τις βενετικές και γενοβέζικες πρεσβείες, ανανεώνοντας προηγούμενες συνθήκες ειρήνης, ακόμη και στον Κων/νο ορκίστηκε να σεβασθεί τα εδάφη του. Όλες όμως αυτές οι διπλωματικές πράξεις ειρήνης και φιλίας του Μωάμεθ ήταν προσχηματικές. Επεδίωκε συνθήκες ειρήνης για να επικεντρωθεί απερίσπαστα στον κύριο στόχο του, την κατάκτηση της Κων/πολης. Είχε μάλιστα αρχίσει τις πολεμικές προετοιμασίες χτίζοντας το Ρούμελη-

Χισάρ, ένα ισχυρό φρούριο στην ευρωπαϊκή ακτή του Βοσπόρου, σε απόσταση βολής από την Πόλη.

Ο Κων/νος ΙΑ' θορυβημένος έστειλε πρεσβείες στα χριστιανικά κράτη της Δύσης για βοήθεια, χωρίς ανταπόκριση. Γαλλία και Αγγλία μόλις είχαν βγει από τον καταστροφικό Εκατονταετή Πόλεμο και προσπαθούσαν να επουλώσουν τις πληγές τους, άλλοι ηγεμόνες δεν έδειξαν να συγκινούνται από την ιδέα να αναληφθεί μία σταυροφορία εναντίον του Μωάμεθ. Ο νέος Πάπας Νικόλαος Ε', άνθρωπος των γραμμάτων, φίλος της ελληνικής παιδείας και υποστηρικτής του Έλληνα ανθρωπιστή, λόγιου καρδινάλιου Βησσαρίωνος, αν και έβλεπε με συμπάθεια την ελληνική υπόθεση, έθετε ως προϋπόθεση για την αποστολή βοήθειας την πλήρη αποδοχή και εφαρμογή του διατάγματος της Ένωσης, αλλιώς οι Έλληνες δεν θα έπρεπε να ελπίζουν σε ο,τιδήποτε. Αυτό ισοδυναμούσε με τελεσίγραφο.

Εν τω μεταξύ, οι εργασίες στο Ρούμελη-Χισάρ συνεχίζονταν. Οι απεσταλμένοι του Κων/νου στον Μωάμεθ διαμαρτυρήθηκαν για την κίνηση αυτή και ζήτησαν διαβεβαιώσεις ότι δεν επρόκειτο για εχθρική ενέργεια και ότι ο Μωάμεθ θα σεβόταν τις συνθήκες ειρήνης που είχε υπογράψει. Ο Μωάμεθ τους φυλάκισε και τους αποκεφάλισε (Δούκας, ό.π.,κεφ. 34). Το κτίσιμο του φρουρίου ολοκληρώθηκε τον Αύγουστο 1452. Ο Μωάμεθ τοποθέτησε κανόνια στραμμένα προς την Πόλη, και ο στρατός του στρατοπέδευσε έξω από την Βασιλεύουσα, ενώ απαγόρευσε στα πλοία να διέρχονται τα Στενά του Βοσπόρου. Δεν υπήρχε πλέον καμία αμφιβολία για τις προθέσεις του Μωάμεθ.

Οι εξελίξεις αυτές θορύβησαν τους Βενετούς και τους Γενοβέζους, που διατηρούσαν εμπορικούς σταθμούς και κτήσεις στο Αιγαίο και τον Εύξεινο Πόντο, δικές τους συνοικίες στην Κων/πολη και εμπορικά προνόμια που τους είχε παραχωρήσει ο αυτοκράτορας. Η εμπορική αντιζηλία των δύο πόλεων δεν ευνοούσε την μεταξύ τους συνεργασία ούτε την αποτελεσματική βοήθεια στον Κων/νο ΙΑ'.

Ο Πάπας Νικόλαος Ε', χωρίς την υποστήριξη των ευρωπαϊκών κρατών και των δύο αυτών ναυτικών πόλεων, δεν είχε πολλές δυνατότητες να συνδράμει. Η βοήθειά του περιορίστηκε στην αποστολή του καρδινάλιου Ισιδώρου με 200 τοξότες. Έφθασαν στην Πόλη τον Οκτώβριο 1452. Ο αυτοκράτορας και ο λαός δέχθηκαν με ενθουσιασμό τον ερχομό της μικρής αυτής δυτικής βοήθειας που αναπτέρωνε τις

ελπίδες τους. Στις 12 Δεκεμβρίου 1452, ο Ισίδωρος λειτούργησε στην Αγία Σοφία με επισημότητες, όπου μνημονεύθηκε ο Πάπας και ανεγνώσθη το διάταγμα της Ένωσης, παρουσία του αυτοκράτορος και πλήθους επισήμων και αξιωματούχων.

Η πλευρά των ανθενωτικών ενέτεινε τις αντιδράσεις της, ο Γεννάδιος κλείστηκε στο μοναστήρι του κολλώντας στην πόρτα του κελλιού του προειδοποίηση για τους ανόητους Ρωμαίους συμπατριώτες που ήλπιζαν στην βοήθεια του Πάπα προδίδοντας την πίστη τους. Ο λαός απέφευγε να πηγαίνει στους ναούς που λειτουργούσαν ενωτικοί.

Ο Μωάμεθ γνώριζε τον θρησκευτικό διχασμό που επικρατούσε στην Πόλη και την αδυναμία των Δυτικών να συνδράμουν. Ήταν η κατάλληλη στιγμή να εξαπολύσει την επίθεσή του. Ήταν καιρός να πραγματοποιήσει το μεγάλο του όνειρο, την κατάκτηση της Πόλης. Με τον στόλο του φρόντισε να αποκλείσει την θαλάσσια επικοινωνία και τον ανεφοδιασμό της Πόλης, ενώ οι σιδηρουργοί του κατασκεύαζαν πυρετωδώς όπλα και οι μηχανικοί κανόνια και πολιορκητικές μηχανές. Ο Μωάμεθ κήρυξε γενική επιστράτευση. Ο αριθμός του στρατού που συγκέντρωσε (γενίτσαροι, τακτικοί, άτακτα στίφη) ήταν εντυπωσιακός. Σύμφωνα με τους ιστορικούς της εποχής, ανερχόταν σε 400.000 (Δούκας,ό.π., κεφ.38), 300.000 (Κριτόβουλος), 260.000 (Φραντζής). Η αισιοδοξία του Μωάμεθ και το ηθικό του στρατού του ήταν υψηλό, και ο Μωάμεθ φρόντιζε να εξάπτει την φαντασία τους υποσχόμενος πλούσια λάφυρα και δόξα στον πόλεμο κατά των απίστων. Οι προετοιμασίες είχαν ενταθεί την άνοιξη του 1543 και **την 2αν Απριλίου** ο οθωμανικός στρατός εμφανίσθηκε μπροστά στα τείχη της Πόλης. Μόλις την προηγούμενη ημέρα οι χριστιανοί είχαν εορτάσει το Πάσχα. **Η πολιορκία άρχισε.**

Μπροστά στους συντριπτικά υπερτέρους αριθμητικά Οθωμανούς, ο Κων/νος είχε να αντιπαρατάξει μόνον μερικές χιλιάδες. Μία απογραφή πληθυσμού τον Μάρτιο 1453 που έκανε ο Φραντζής κατ' εντολήν του Κων/νου έδειξε ότι από ένα πληθυσμό 40-50.000 κατοίκων αριθμό ανδρών δυναμένων να φέρουν όπλα 4.983 Ελλήνων και περίπου 2.000 ξένων (ανάμεσά τους οι Βενετοί και Γενοβέζοι των εμπορικών παροικιών της Κων/πολης, οι περισσότεροι των οποίων αποφάσισαν να παραμείνουν μαχόμενοι, και οι 700 Γενοβέζοι εθελοντές που είχαν έρθει με τον Ιωάννη Ιουστινιάνι Λόνγκο (Justiniani Longo), περίφημο Γενοβέζο πολέμαρχο, στον οποίο ο Κων/νος ανέθεσε την διοίκηση της άμυνας της Πόλης. Τους αριθμούς αυτούς, που διέταξε ο

Κων/νος να μείνουν κρυφοί για να μην αποθαρρυνθεί ο λαός, επιβεβαιώνουν οι Ν.Μπάρμπαρο και Λεονάρδος της Χίου. Στον αποκλεισμένο Κεράτιο κόλπο μόνον 26 πλοία υπήρχαν διαθέσιμα για να αντιταχθούν στον στόλο του Μωάμεθ που είχε αποκλείσει τον Βόσπορο με πάνω από 400 πλοία και πλοiάρια. Η αριθμητική αναλογία ήταν σαφώς αρνητική. Τα παλαιά τείχη της Πόλης που την είχαν προστατεύσει επί αιώνες από πολλούς επιδρομείς και είχαν επισκευασθεί εσπευσμένα ήταν αμφίβολο κατά πόσον μπορούσαν να αντέξουν στα μεγάλα κανόνια του Μωάμεθ.

Αυτή ήταν και η τακτική του Μωάμεθ, με συνεχείς κανονιοβολισμούς να προξενήσει ρωγμές στα τείχη, ώστε με επιχωματώσεις στην τάφρο που περιέβαλε την Πόλη να μπορέσουν να εισβάλουν. Την νύχτα οι υπερασπιστές των τειχών, μαζί με άνδρες, γυναίκες, παιδιά, μοναχούς επισκεύαζαν όπως όπως τις ζημιές και έκλειναν τα τρύπες.

Μία πρώτη νυχτερινή επίθεση (18 Απριλίου) απεκρούσθη επιτυχώς. Ο Ιουστινιάνι έσπευσε στο σημείο προσβολής, απέκρουσε τους Οθωμανούς σκοτώνοντας πολλούς. Η πρώτη αυτή αποτυχία αποθάρρυνε τον Μωάμεθ, και έδωσε θάρρος στους πολιορκημένους. Δύο μέρες μετά, ένα άλλο γεγονός ήρθε να ενδυναμώσει τους χριστιανούς. Τέσσερα πλοία υπό τον πλοiάρχο Φλαντανελά προσπάθησαν να σπάσουν τον ναυτικό αποκλεισμό και να ανεφοδιάσουν την Πόλη. Οι κάτοικοι της Πόλης παρακολουθούσαν με αγωνία την ναυμαχία με τον στόλο του σουλτάνου. Τα χριστιανικά πληρώματα, καλύτερα εκπαιδευμένα και επιδέξια σε θαλασσίους ελιγμούς διέσπασαν τον κλοιό καταναυμαχώντας τα πλοία του σουλτάνου, οδηγώντας τους πολιορκημένους να ξεσπάσουν σε ζητοκραυγές θριάμβου και ενθουσιασμού ενώ ο Μωάμεθ εκνευρισμένος από την αποτυχία του ναυάρχου του, τον αποκεφάλισε. Ο σουλτάνος διέταξε να κατασκευασθεί δρόμος, και μετέφερε διά ξηράς από τον Βόσπορο στον Κεράτιο κόλπο 70 πλοία. Ήταν μία έξυπνη κίνηση, ο στόλος του κυριαρχούσε στον Κεράτιο, αποκόπτοντας την επικοινωνία με την γενοβέζικη συνοικία του Πέραν και αποκαρδιώνοντας τους Έλληνες που έβλεπαν πλοία του σουλτάνου να πλέουν στον Κεράτιο σφίγγοντας τον αποκλεισμό της Πόλης.

Η κατάσταση μέσα στην Πόλη χειροτέρευε. Ο βομβαρδισμός των τειχών συνεχιζόταν αμείωτος και σφοδρός, οι υπερασπιστές ήσαν καταπονημένοι, τα εφόδια

εξαντλούναντ. Ο Κων/νος κατέφυγε στις εκκλησίες για να εξοικονομήσει χρήματα για αγορά τροφίμων. Μεταξύ των Βενετών και Γενοβέζων είχε ξεσπάσει αντιδικία που παραδοσιακά τους διέκρινε. Οι Βενετοί κατηγορούσαν τους δευτέρους ότι η κοινότητά τους στο Πέραν κρατούσε ουδετερότητα, πολλές φορές χρήσιμη στον σουλτάνο, ότι δεν ήταν απόλυτα αφοσιωμένη στην υπεράσπιση της Πόλης και ότι κάποιιοι εξ αυτών ήσαν "ύποπτα συνεργάσιμοι" με τον σουλτάνο. Η υποψία δεν ήταν αβάσιμη. Φαίνεται να υπήρχαν ορισμένοι που έδιναν πληροφορίες στον Μωάμεθ για τις κινήσεις των χριστιανών. Την διπρόσωπη στάση των Γενοβέζων επιβεβαιώνουν όλες οι πηγές: φραντζής, Κριτόβουλος, Μπάρμπαρο, Δούκας(βιβλ.38), που χρησιμοποιεί γενοβέζικες πηγές, ακόμη και ο Λεονάρδος της Χίου (στ. 932-935), Γενοβέζος ο ίδιος την καταγωγή. Φαίνεται πως η γενοβέζικη κοινότητα είχε έλθει σε συνεννοήσεις με τον Μωάμεθ ζητώντας εγγυήσεις για την προστασία της ζωής και των περιουσιών τους έναντι της ουδετερότητος που τηρούσαν.

Το ηθικό των χριστιανών ήταν χαμηλά. Είχε περάσει πάνω από ένας μήνας πολιορκίας, οι ημερήσιοι βομβαρδισμοί και οι νυχτερινές επιθέσεις στα τείχη εκδηλώνονταν επίμονα, όμως εξακολουθούσαν να αποκρούονται. Τότε ο Μωάμεθ σκέφθηκε ένα στρατηγικό τέχνασμα, να σκάψουν υπόγειες στοές που να περνούν κάτω από τα τείχη και να οδηγούν στο εσωτερικό της Πόλης. Από τις στοές αυτές θα μπορούσαν να εισέλθουν στρατιώτες στην Πόλη και να βρεθούν αιφνιδιαστικά στην πλάτη των υπερασπιστών. Το τέχνασμα του Μωάμεθ έγινε αντιληπτό από τους χριστιανούς, οι οποίοι, υπό την επίβλεψη του Λουκά Νοταρά και ενός Γερμανού μηχανικού, του Γιοχάννες Γκραντ, κατασκεύασαν αντιστοές και πλημμύρισαν τα ορύγματα των Οθωμανών με νερά της τάφρου, καπνό, ενώ άλλα τα ανατίναξαν. Έτσι, το στρατήγημα του Μωάμεθ απέτυχε. Όλη αυτή η υπόθεση με τις στοές και τα ορύγματα κράτησε μία εβδομάδα (16-23 Μαΐου).

Οι ημέρες της πολιορκίας περνούσαν και οι ελπίδες των πολιορκημένων μειώνονταν. Παρά τις επιτυχίες που είχαν στην απόκρουση του εχθρού, η πολυπόθητη δυτική βοήθεια δεν εμφανιζόταν. Είχαν αρχίσει να απελπίζονται. Σε αυτές τις τόσο κρίσιμες στιγμές, οι πολιορκημένοι άρχισαν να παρατηρούν **κάποια σημάδια ανεξήγητα, μεταφυσικά, κάποιους οινούς που προμήνυαν το επερχόμενο τέλος**. Θυμήθηκαν την προφητεία που έλεγε ότι, όπως Κων/νος, γιος Ελένης, ήταν ο πρώτος αυτοκράτορας ιδρυτής της Πόλης, έτσι θα συνέβαινε και με

τον τελευταίο χριστιανό αυτοκράτορα. Η μητέρα του Κων/νου ΙΑ' λεγόταν Ελένη. Ένας άλλος αρνητικός οιωτός ήταν, όταν στις 24 Μαΐου αποφασίστηκε να γίνει λιτάνευση της εικόνας της Παναγίας Οδηγήτριας, Υπερμάχου Στρατηγού της Πόλεως, ξέσπασε καταρρακτώδη βροχή και αναγκάστηκαν να διακόψουν την λιτανεία. Την επομένη, ένα περίεργο φως εμφανίστηκε πάνω από την Αγία Σοφία. Αυτό επαναλήφθηκε και τις άλλες ημέρες, ως την 26^η Μαΐου, όταν το φως διαλύθηκε και πυκνό σκοτάδι κάλυψε την Πόλη. Αυτό το "φως εξ ουρανού αστράπτον, καταβαίνον εξ ουρανού και δι' όλης της νυκτός έσκεπεν αυτής" (της Πόλεως), όπως γράφει χαρακτηριστικά ο Φραντζής, είχε γίνει ορατό από όλους τους πολίτες και από τον στρατό του Μωάμεθ. Οι χριστιανοί θεώρησαν το υπερκόσμιο φως ως ένδειξη της Θείας Παρουσίας και Προστασίας, και όταν το φως χάθηκε για να πέσει σκότος μέγα, ερμηνεύθηκε ως σημάδι ότι ο Θεός εγκατέλειπε την Πόλιν Του. Σε πολλούς χριστιανούς το συμβάν θύμιζε το σκότος που επικράτησε την Μεγ.Παρασκευή μετά την Σταύρωση του Χριστού. Όλους αυτούς τους οιωτούς αναφέρουν άπαντες οι ιστορικοί της Αλώσεως (Φραντζής, Δούκας, Κριτόβουλος, Μπάρμπαρα).

Αλλά και στο στρατόπεδο του Μωάμεθ επικρατούσε αποκαρδίωση. Μετά από 53 ημέρες πολιορκίας δεν είχαν καταφέρει τίποτε, τα τείχη της Πόλης έστεκαν αγέρωχα, οι υπερασπιστές τους είχαν καταφέρει στον στρατό και τον στόλο του Μωάμεθ ταπεινωτικά πλήγματα με μεγάλες απώλειες. Το ηθικό τους ήταν χαμηλό. Ο Μωάμεθ, αποθαρρυνμένος, τρομοκρατημένος από το "φως εξ ουρανού", σκεφτόταν να λύσει την πολιορκία. Έστειλε πρεσβεία στον Κων/νο με προτάσεις ειρήνης. Ο Μωάμεθ ήταν πρόθυμος να τερματίσει την πολιορκία έναντι ετησίου φόρου υποτελείας, και θα επέτρεπε στους χριστιανούς να εγκαταλείψουν την Πόλη εγγυώμενος τις ζωές και τις περιουσίες τους. Το ίδιο ίσχυε και για τον Κων/νο.

Ο Κων/νος απάντησε όπως άρμοζε στο αξίωμά του ως Ρωμαίου χριστιανού αυτοκράτορος, διαδόχου του Μεγ.Κων/νου, ως Έλληνας υπερασπιστού μίας υπερχλιετούς ιστορίας, ως νέου Λεωνίδα που θα επαναλάμβανε το δικό του "Μολών λαβέ" συνεπής στην τραγική του μοίρα και την κρίσιμη ιστορική στιγμή. Ιδού η περήφανη απάντησή του στους απεσταλμένους του Μωάμεθ: " Το δε την πόλιν σοι δούναι, ούτ' εμόν εστίν ούτ' άλλου των κατοικούντων εν ταύτη κοινή γαρ γνώμη πάντες αυτοπροαιρέτως αποθανούμεν και ου φεισόμεθα της ζωής ημών".

Ο Μωάμεθ, μετά την απόρριψη των προτάσεών του, συγκάλεσε το στράτευμά του, την 27^η Μαΐου και τους ανακοίνωσε ότι η ημέρα της μεγάλης επίθεσης ήταν πολύ κοντά, και κάλεσε τους στρατιώτες του να πολεμήσουν για το Ισλάμ και τον Προφήτη, και υποσχέθηκε τρεις μέρες ελεύθερης ληλασίας της Πόλης και πλούσια λάφυρα. Μετά τις τελικές ετοιμασίες, η μέρα πριν την τελική επίθεση της Τρίτης ήταν μέρα γενικής ξεκούρασης.

Οι πολιορκημένοι είχαν αντιληφθεί τις μεγάλες προετοιμασίες του εχθρού και ήξεραν ότι είχε φθάσει η ώρα της μεγάλης επίθεσης. Ο Κων/νος μίλησε στον στρατό και τον λαό καλώντας τους να υπερασπισθούν γενναία την πίστη τους και την χριστιανική Βασιλεύουσα, να μείνουν πιστοί στο καθήκον θυμίζοντάς τους τους αρχαίους ενδόξους προγόνους, Έλληνες και Ρωμαίους, και τα μεγαλεία της αυτοκρατορίας. Μετά όλοι, ανατολικοί και δυτικοί, Έλληνες και Λατίνοι, ενωτικοί και ανθενωτικοί, κατευθύνθηκαν όλοι μαζί στην Αγία Σοφία, εξομολογήθηκαν και κοινωνήσαν. Έτοιμοι πλέον, πήρε ο καθένας την θέση του στα τείχη.

Η τελική επίθεση εκδηλώθηκε μετά τα μεσάνυχτα της Δευτέρας 28 Μαΐου, προς Τρίτη 29 Μαΐου. Οι χριστιανοί μαχητές ήσαν στις θέσεις τους, άνδρες και γυναίκες έτοιμοι να βοηθήσουν τους στρατιώτες, ενώ οι πιο αδύναμοι (γέροντες και παιδιά) κατέφυγαν στις εκκλησίες προσευχόμενοι. Το πρώτο κύμα επίθεσης από τους ατάκτους Οθωμανούς απεκρούσθη, για να ακολουθήσει δεύτερο κύμα, από τα εμπειροπόλεμα και πιο οργανωμένα τμήματα του σουλτανικού στρατού. Με σκάλες επεχείρησαν να σκαρφαλώσουν στα τείχη. Σε κάποιο σημείο των τειχών τα κανόνια του εχθρού προξένησαν ρήγμα και τότε όρμησαν μέσα οι εχθροί. Ο αυτοκράτορας με την φρουρά του έσπευσαν στο σημείο και τους απώθησαν. Ο Μωάμεθ διέταξε τα επίλεκτα σώματα, τους γενιτσάρους, να ριχθούν στην μάχη. Η προσπάθειά τους επικεντρώθηκε στο τείχος των Βλαχερνών. Τότε εντόπισαν μία μικρή πύλη που είχε ξεχασθεί ανοιχτή, την **Κερκόπορτα**, και από κει εισήλθαν.

Πολλά έχουν γραφεί για την μοιραία Κερκόπορτα που έγινε η πόρτα εισόδου των εχθρών στην Πόλη. Έχουν διατυπωθεί από διάφορους θεωρίες συνομοσίας ή προδοσίας, για το ποιοι είχαν σκοπίμως αφήσει την πύλη ανοιχτή, σε πιθανή συνεννόηση κλπ. Όλες αυτές οι θεωρίες είναι ευφάνταστες υποθέσεις, ελάχιστα επιστημονικές. Η ιστορία όμως γράφεται μέσω των γραπτών πηγών και όχι υποθετικών σεναρίων. Οι σύγχρονοι ιστορικοί της Αλώσεως δεν υποστηρίζουν καμία

τέτοια θέση. Εκείνο που αναφέρουν είναι ότι η πλαϊνή αυτή πόρτα του τείχους χρησιμοποιούνταν από τους χριστιανούς ως έξοδος για ξαφνικές καταδρομικές επιθέσεις στον εχθρό. Μετά από μία τέτοια επίδρομή, στην σύγκριση της μάχης, ξεχάστηκε ανοιχτή.

Μόλις οι χριστιανοί αντιλήφθηκαν τι συνέβαινε, έσπευσαν στο σημείο να το υπερασπισθούν. Τότε συνέβη ένα κρίσιμο για την εξέλιξη των πραγμάτων. **Ο Ιουστινιάνι τραυματίστηκε στον θώρακα και πληγωμένος αποχώρησε από την μάχη παρά τις παροτρύνσεις του Κων/νου να μείνει. Τον ακολούθησαν οι στρατιώτες του.** (Ο Ιουστινιάνι πέθανε λίγες μέρες αργότερα στην Χίο, όπου κατέφυγε. Ήταν η μοναδική ουσιαστική ενίσχυση που είχε έλθει από την Δύση, εθελοντικά, για να σώσει την τιμή της δυτικής χριστιανοσύνης που αδιαφόρησε πλήρως για την τύχη της Βασιλεύουσας). Μόλις έγινε γνωστή στους χριστιανούς η αποχώρηση του γενναίου Γενοβέζου πολεμιστή, που για τόσες μέρες άξια είχε διευθύνει την άμυνα της Πόλης, επεκράτησε σύγκριση. Πολλοί θεώρησαν ότι η μάχη είχε κριθεί.

Εν τω μεταξύ, όλο και περισσότεροι γενίτσαροι εισέρχονταν από την Κερκόπορτα και σκαρφάλωσαν στα τείχη των Βλαχερνών υψώνοντας τις σημαίες με την ημισέληνο. Ο Κων/νος προσπάθησε να τους απωθήσει, αλλά μάταια. Οι γενίτσαροι κατευθύνθηκαν στο παλάτι των Βλαχερνών, όπου οι Βενετοί και οι Καταλανοί υπερασπιστές του έπεσαν μαχόμενοι.

Παντού, σε όλες τις συνοικίες της Πόλης είχαν εισέλθει οι εχθροί σφάζοντας και λεηλατώντας. Η κραυγή **"η Πόλις εάλω!"** διαδόθηκε από στόμα σε στόμα. Κάποιοι χριστιανοί κατέφυγαν στα πλοία και μαζί με τα γενοβέζικα πλοία έπλευσαν αφήνοντας πίσω τους την Πόλη. Πολλοί άμαχοι κατέφυγαν στην Αγία Σοφία ελπίζοντας ότι μέσα στην εκκλησία δεν θα τους έπιανε το χέρι του απίστου. Οι μουσουλμάνοι έσπασαν τις θύρες, εισέβαλαν στην Αγία Σοφία, όπου μόλις είχε τελειώσει η πρωινή Λειτουργία, σφαγίασαν πολλούς και έσυραν τους υπολοίπους αιχμαλώτους. Οι εστίες αντίστασης είχαν σβήσει. **Οι τελευταίοι που αντιστέκονταν ήσαν κάποιοι Κρητικοί** που είχαν αποκλειστεί σε έναν πύργο κοντά στο λιμάνι του Κερατίου. Όταν μετά από γενναία αντίσταση αναγκάστηκαν να παραδοθούν, οι Οθωμανοί τους επέτρεψαν να αποπλεύσουν ασφαλείς στην Κρήτη. Ακόμη και οι φανατισμένοι εκείνοι εχθροί σεβάστηκαν και θαύμασαν την γενναιότητά τους.

Το απογευμα της Τρίτης 29 Μαΐου, ο Μωάμεθ, μετά από 57 ημέρες πολιορκίας, εισήλθε θριαμβευτής στην Κων/πολη. Θα έμενε στην Ιστορία ως ο Πορθητής Σουλτάνος, που κατέλαβε την Κων/πολη, κατέλυσε την χριστιανική αυτοκρατορία, και πάνω στα ερείπιά της, στην ίδια Πόλη, που έγινε Ιστανμπούλ, ίδρυσε μία οθωμανική και ισλαμική αυτοκρατορία. Αμέσως ζήτησε να μάθει για **την τύχη του Κων/νου**. Μετά από έρευνα ανακαλύφθηκε το πτώμα του αυτοκράτορος, που είχε σκοτωθεί μαχόμενος ηρωικά στην Πύλη του Ρωμανού. Είχε περικυκλωθεί από υπεράριθμους εχθρούς, οι φρουροί του είχαν σκοτωθεί, και έμεινε μόνος να μάχεται ώσπου έσπασε το ξίφος του και έπεσε στο πεδίο της μάχης γεμάτος τραύματα. Το πτώμα αναγνωρίστηκε από τον αυτοκρατορικό αετό που ήταν κεντημένος στα υποδήματά του. Η σορός του πλύθηκε και αναγνωρίστηκε. Ο Μωάμεθ διέταξε να τον αποκεφαλίσουν και το κρανίο του Κων/νου περιφερόταν ως τρόπαιο στην Πόλη. Τελικά το τοποθέτησε σε ψηλό κίονα, σε κοινή θέα. Ο Μωάμεθ μεθυσμένος από τον θρίαμβο, δεν σεβάστηκε τον νεκρό γενναίο του αντίπαλο. Βεβήλωσε την σορό του και την ατίμασε. Αργότερα, έδωσε το σώμα του στους χριστιανούς να το θάψουν.

Ωστόσο, ο Κων/νος πέρασε στην Ιστορία ως ο γενναίος χριστιανός μάρτυρας πολεμιστής αυτοκράτορας, που έδειξε αξιοπρέπεια και συνέπεια στο καθήκον του. *"Και ο στέφανος ο αδαμάντινος εναπόκειται υμίν και μνήμη αιώνιος και άξιος έσεται εν τω κόσμω τούτω"*. Αυτά ήσαν τα τελευταία του λόγια ενθάρρυνσης προς τους υπερασπιστές της Πόλης λίγο πριν την τελική επίθεση. Και όντως, ο ίδιος και οι συμπολεμιστές του κέρδισαν τον στέφανο της δόξης και την μνήμη τους στην αιωνιότητα.

Η λεηλασία και η σφαγή διήρκεσε τρεις μέρες, όπως είχε υποσχεθεί ο Μωάμεθ, και σύμφωνα με το ισλαμικό δίκαιο, που όριζε ότι όποια πόλη κυριεύεται, λεηλατείται επί τριήμερον. Έσφαζαν όποιον συναντούσαν, λαφυραγωγούσαν σπίτια, γυναίκες και παιδιά ατιμάζονταν και εξανδραποδίζονταν, πολλά πτώματα αποκεφαλίσθηκαν και τα κρανία έγιναν φρικτά τρόπαια των νικητών εκκλησίες έγιναν τόποι σφαγής όσων κατέφευγαν σε αυτές, τα ιερά απογυμνώθηκαν από ό,τι πολυτιμότερο είχαν, Αγίες Τράπεζες βεβηλώθηκαν. Μέχρι και την εικόνα της Προστάτιδος της Βασιλεύουσας, Παναγίας Οδηγήτριας, κομμάτιασαν. Ο σουλτάνος εισήλθε στην Αγία Σοφία και ένας μουσουλμάνος ιμάμης ανέβη στον άμβωνα και

ευχαρίστησε τον Αλλάχ. Ο μεγαλοπρεπής ναός της χριστιανοσύνης θα μετατρεπόταν σε σουλτανικό τζαμί.

Ανάμεσα στους αιχμαλώτους υπήρχαν πολλοί αξιωματούχοι του αυτοκράτορος και πρωταγωνιστές στην πολιορκία. Άλλους από αυτούς τους ελευθέρωσε ο Μωάμεθ, όπως τον Λουκά Νοταρά, και άλλοι εξαγοράστηκαν, όπως ο Φραντζής, ο Ισίδωρος και ο Λεονάρδος της Χίου. Πολλά νεαρά κορίτσια και αγόρια κρατήθηκαν για να ικανοποιούν τις ορέξεις του σουλτάνου στα χαρέμια του. Τέτοια ήταν και η τύχη των δύο γιων του Νοταρά. Όταν αυτός αρνήθηκε να τα δώσει στον Μωάμεθ, διατάχθηκε ο αποκεφαλισμός και των τριών. Η γενοβέζικη παροικία του Πέραν ήλθε σε συμφωνία με τον Μωάμεθ και διατήρησε άθικτα τα προνόμιά της.

Τις φρικαλεότητες και τις θηριωδίες της επί τριήμερον λεηλασίας και σφαγής περιγράφουν με ανατριχιαστικές λεπτομέρειες οι ιστορικοί της Αλώσεως. Σύμφωνα με τους υπολογισμούς τους, οι νεκροί ήσαν 4.000 και οι αιχμάλωτοι 50.000. Ελάχιστοι ήσαν οι διαφυγόντες.

Αφού πέρασαν οι πρώτες μέρες της μέθης της νίκης, ο Μωάμεθ σαν έξυπνος και μορφωμένος με ελληνική παιδεία, σκέφθηκε ωριμότερα και πιο διπλωματικά. Θέλησε να εμφανισθεί ως διάδοχος των Ρωμαίων χριστιανών αυτοκρατόρων, και στο σχήμα της διοίκησής του θέλησε να εντάξει τους χριστιανούς υπηκόους του. Αναζήτησε τον Γεννάδιο Σχολάριο (είχε και αυτός αιχμαλωτισθεί), συγκάλεσε όσους επισκόπους μπορούσε να μαζέψει και αυτοί εξέλεξαν τον **Γεννάδιο πρώτο Πατριάρχη μετά την Άλωσιν**. Ο Μωάμεθ εγγυήθηκε την ελευθερία της χριστιανικής θρησκείας, την θέση του Πατριαρχείου, εκχώρησε κάποιες εκκλησίες που είχαν γλυτώσει την λεηλασία (καθώς κάποιες συνοικίες της Πόλης, κατά την διάρκεια της Άλωσης, παραδόθηκαν άνευ όρων στους Οθωμανούς από τοπικούς αξιωματούχους και έτσι έτυχαν προστασίας σύμφωνα με τον ισλαμικό νόμο, όπως π.χ. η συνοικία του Φαναρίου), και ο Πατριάρχης ορίσθηκε υπεύθυνος για το Ρουμ Μιλέτ, το γένος των Ρωμιών χριστιανών και υπόλογος στον σουλτάνο. Οι χριστιανοί θα είχαν διοικητική αυτονομία στις εσωτερικές τους υποθέσεις, που θα τις ρύθμιζε η Εκκλησία. Με αυτόν τον τρόπο ο Μωάμεθ πέτυχε να εντάξει τους χριστιανούς ως β' κατηγορίας υπηκόους στο κράτος του, και με την επιλογή ανθενωτικού Πατριάρχη, απεμάκρυνε τον κίνδυνο προσέγγισης των χριστιανών με την Δύση. Έτσι όμως, **με τον θεσμό της Πατριαρχικής Εθναρχίας επεβίωσε η Εκκλησία ως θεσμός συνέχεια της**

καταλυθείσης αυτοκρατορίας, και βοήθησε τον υπόδουλο ελληνισμό να επιβιώσει."*Παρά τα σφάλματα και τις αδυναμίες της η Εκκλησία επιβίωσε, και όσο επιβίωνε η Εκκλησία, ο Ελληνισμός δεν θα πέθαινε*" σημειώνει ο βυζαντινολόγος Στήβεν Ράνσιμαν (Η Άλωση της Κων/πολης, σελ. 275, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 2003) που περιέγραψε την δύσκολη πορεία του υπόδουλου Πατριαρχείου και την συμπόρευση Εκκλησίας ελληνισμού στο έργο του "**Η Μεγάλη Εκκλησία εν αιχμαλωσία**" (Αθήνα 2000).

Οι εγγυήσεις του Μωάμεθ ήταν το θεμέλιο της συνέχειας του Πατριαρχείου. Όταν αργότερα άλλοι σουλτάνοι αμφισβήτησαν τα προνόμια αυτά, οι Πατριάρχες επικαλούνταν τον Μωάμεθ τον Πορθητή και το γεγονός ότι η Πόλη κατελήφθη εξ εφόδου μεν, αλλά ταυτόχρονα και με παράδοση κάποιων συνοικιών της, ώστε σύμφωνα με το Κοράνι ετύγχαναν προστασίας.

Η είδηση της Άλωσης είχε μεγάλο αντίκτυπο στην Δύση. Τα γεγονότα μετέφεραν οι πρόσφυγες που γλύτωσαν, Έλληνες και ξένοι, ενώ λεπτομερείς αναφορές συνέταξαν ο Λεονάρδος της Χίου και ο Ισίδωρος που την υπέβαλε στον Πάπα. Το φοβερό νέο, ότι η Βασιλεύουσα της ανατολικής χριστιανοσύνης είχε πέσει στα χέρια απίστων ήταν ένα φοβερό άκουσμα. Πολλοί είχαν υποτιμήσει τον οθωμανικό κίνδυνο και πίστευαν ότι η Πόλη θα άντεχε. Οι περιγραφές των σφαγών και λεηλασιών που διέπραξαν οι άπιστοι σε χριστιανικούς ναούς συγκλόνισαν την Δύση.

Οι Βενετοί υπερασπιστές που διέφυγαν έδωσαν αναφορές στο Συμβούλιο της Βενετίας, το οποίο έδωσε εντολή στα βενετικά πλοία να προστατεύσουν τις κτήσεις της στην Ανατολή. Βενετοί και Γενοβέζοι άρχισαν να ανησυχούν για την τύχη των κτήσεών τους από πιθανή επίθεση του σουλτάνου, και για τα εμπορικά τους συμφέροντα. Ο Πάπας Νικόλαος Ε' προσπάθησε να οργανώσει νέα σταυροφορία, και έστειλε εκπροσώπους του να ενημερώσουν τους δυτικούς ηγεμόνες. Τις προσπάθειες αυτές του Πάπα στήριζαν οι δύο Έλληνες καρδινάλιοι, Βησσαρίων και Ισίδωρος καθώς και πλήθος Ελλήνων λογίων που είχαν καταφύγει στην Δύση, που με επιστολές και επαφές προσπαθούσαν να κινητοποιήσουν τους δυτικούς σε δράση εκθέτοντας την τραγική μοίρα των υπόδουλων χριστιανών στον άπιστο σουλτάνο. Ο ανθρωπιστής και λάτρης του ελληνικού κλασσικού πολιτισμού, Αινείας Σίλβιο

Πικκολομίνι, που έγινε ο επόμενος Πάπας Πίος Β' (1458-1464) κατέβαλε προσπάθειες να οργανώσει σταυροφορία.

Όλες αυτές οι ενέργειες δεν είχαν κάποιο πρακτικό αποτέλεσμα. Οι δυτικοί ηγεμόνες λ.χ. της Αυστρίας, Γαλλίας, Αγγλίας, Αραγωνίας, αισθάνονταν μακριά από την απειλή του σουλτάνου και δεν τους συγκινούσε η εμπλοκή τους σε ένα δαπανηρό πόλεμο. Ο Πάπας από μόνος του δεν διέθετε μεγάλη στρατιωτική δύναμη, η Ουγγαρία που ένοιωθε την απειλή του Μωάμεθ ήταν αδύναμη να αναλάβει πρωτοβουλία, ενώ σύντομα θα έπρεπε να αμυνθεί για τα εδάφη της από την εισβολή των Οθωμανών. Εξάλλου, μετά την Άλωση είχε δημιουργηθεί η αίσθηση στους Ευρωπαίους ότι ο Μωάμεθ ήταν ανίκητος. Οι Οθωμανοί συνέχισαν την προέλασή τους, το 1461 έπεσε η Τραπεζούντα, το τελευταίο ελεύθερο ελληνικό κράτος, και κατακτήθηκε ολόκληρη η Βαλκανική. Η Βενετία οδηγήθηκε σε μία σειρά βενετοτουρκικών πολέμων για να προστατεύσει τις κτήσεις της. **Το συμπέρασμα είναι ότι η Δύση δεν έκανε κάτι ουσιαστικό να βοηθήσει τους Έλληνες. Περιορίστηκε σε συζητήσεις, στην έκφραση του αποτροπιασμού της, και σε αναλύσεις για τα αίτια της Άλωσης.**

Πολλοί στην Δύση πίστευαν ότι η πτώση της Βασιλεύουσας ήταν μία σκληρή, αλλά δίκαιη θεία τιμωρία για τους αιρετικούς Έλληνες, οι οποίοι επιπλέον είχαν αθετήσει τις υπογραφές τους για Ένωση των Εκκλησιών. Επομένως, τα παθήματά τους ήταν κάτι που τους άξιζε.

Από ελληνικής πλευράς, ο Φραντζής απέδιδε την Άλωση ως τιμωρία των Ρωμαίων χριστιανών για το αμάρτημα της φιλαργυρίας, καθώς πολλοί πλούσιοι Κων/πολίτες αρνήθηκαν να βοηθήσουν οικονομικά την άμυνα της Πόλης. Από την πλευρά των ανθενωτικών, η Άλωση ήταν η τιμωρία του Θεού για την προδοσία της πίστεως και την Ένωση υποταγή στον Πάπα. Την ίδια άποψη είχαν και οι Ρώσοι, οι οποίοι εξ αρχής είχαν απορρίψει την Σύνοδο της Φερράρας-Φλωρεντίας, έδιωξαν τον Ισίδωρο που ως μητροπολίτης Κιέβου είχε υπογράψει, και θεώρησαν ότι οι Έλληνες πρόδωσαν την ορθοδοξία και επομένως δεν ήσαν άξιοι εκπρόσωποί της. Το επόμενο βήμα ήταν να θεωρήσουν εαυτούς ως μόνους συνεχιστές της ορθοδοξίας και της χριστιανικής αυτοκρατορίας, της Τρίτης Ρώμης, συνέχειας της Ρωμανίας. Προέβαλαν μάλιστα και νόμιμες διεκδικήσεις ως συνεχιστές της αυτοκρατορίας (ο τσάρος Ιβάν

Γ' είχε νυμφευθεί το 1472 την πριγκίπισσα Ζωή Παλαιολογίνα). Η Ρωσία, ως η μόνη ανεξάρτητη ορθόδοξη δύναμη, συγκέντρωνε τις ελπίδες των υπόδουλων Ελλήνων.

Ένα τόσο σημαντικό γεγονός για την Ιστορία ήταν φυσικό **να περάσει στην λαϊκή συλλογική μνήμη και τον χώρο του θρύλου και του μύθου**, έγινε λαϊκός θρήνος και δημοτικό τραγούδι. Σύμφωνα λοιπόν με τον θρύλο, την νύχτα της Άλωσης ετελείτο στην Αγία Σοφία η τελευταία Θεία Λειτουργία. Δεν πρόλαβε να τελειώσει, καθώς έφθασε η είδηση ότι " εάλω η Πόλις"! . Τότε ο λειτουργός ιερέας πήρε τον Σταυρό, το Ευαγγέλιο και την Αγία Τράπεζα και εξαφανίστηκε πίσω από ένα τοίχο που άνοιξε για να περάσει ο ιερέας και έκλεισε αμέσως. Εκεί παραμένουν κρυμμένα και θα ανακαλυφθούν όταν η Αγία Σοφία θα ξαναγίνει χριστιανική.

Σύμφωνα με μίαν άλλη παράδοση, τρία πλοία φεύγοντας πήραν μαζί τους τον Σταυρό, το Ευαγγέλιο και την Αγία Τράπεζα να τα φυγαδεύσουν στην Δύση, βούλιαξαν όμως στα νερά του Βοσπόρου. Εκεί όπου βυθίστηκε η Αγία Τράπεζα τα νερά είναι πάντα ήρεμα, και όταν η Πόλη θα ξαναγίνει χριστιανική, τότε θα βρεθεί πάλι η Αγία Τράπεζα.

Αυτές οι παραδόσεις σώζονταν προφορικά και σε δημόδη τραγούδια όπως το παρακάτω:

Σημαίνει ο Θεός, σημαίνει η γης, σημαίνουν τα επουράνια,

Σημαίνει και η Αγία Σοφία, το Μέγα Μοναστήρι,

Με τετρακόσια σήμαντρα και εξηνταδυό καμπάνες.

Κάθε καμπάνα και παπάς, κάθε παπάς και διάκος.

Ψάλλει ζερβά ο βασιλιάς, δεξιά ο πατριάρχης.

Κι από την πολλή την ψαλμουδιά εσειότανε οι κολόνες.

Σιμά να βγούνε τα άγια και να βγει ο Βασιλέας.

Φωνή τους ήρθε εξ ουρανού και απ' αγγέλου στόμα:

Πάνυτε το χερουβικό κι ας χαμηλώσουν τα άγια,

Γιατί είναι θέλημα Θεού η Πόλη να τουρκέψει.

Μόν' στείλτε λόγο στην Φραγκιά να 'ρθούνε τρία καράβια.

Το 'να να πάρει το Σταυρό και το άλλο το Βαγγέλιο,

Το τρίτο το καλύτερο την Άγια Τράπεζά μας.

.....

Κι η Παναγιά η Δέσποινα κλαίει, μοιρολογάται,

Κι ο Μιχαήλ κι ο Γαβριήλ τήνε παρηγοράνε:

Σώπασε, Κυρά Δέσποινα, και μην πολυδακρύξεις.

Πάλι με χρόνο με καιρό, πάλι δική μας θα 'ναι.

Στον γενικότερο θρήνο συμμετέχουν όλοι, η φύση, τα πουλιά, ως και η Παναγιά και οι Άγγελοι. Η θλιβερή είδηση έφθασε γρήγορα παντού. Ιδού πως η λαϊκή ποίηση την περιγράφει:

Καράβιν εκαταΐβαινε στα μέρη της Τενέδου

Και κάτεργο το υπαντησε, στέκει κι αναρωτά το:

Καράβιν πόθεν έρχεσαι και πόθεν κατεβαίνεις?

Έρχομαι εκ τα' ανάθεμα και εκ το βαρύ το σκότος,

Και την αστραποχάλαζαν, και την ανεμοζάλην.

Από την Πόλιν έρχομαι την αστραποκαμένην,

Κι αμμέ μαντάτα φέρνω. Κακά για τους Χριστιανούς,

Πικρά και θολωμένα.

Και άλλο:

Εσείς πουλιά πετούμενα, πετάτε στον αέρα.

Χαμπέρι να πάτε στον Μοριά, χαμπέρι στην Ελλάδα

Τούρκοι την Πόλη πήρανε, πήραν τη Σαλονίκη,

Πήραν και την Αγιά Σοφιά, το μέγα μοναστήρι.

Η φοβερή είδηση είναι τόσο απίστευτη, ώστε πολλοί αρνούσαν να την πιστέψουν ως αληθινή. Έτσι, σύμφωνα με τον θρύλο κάποιος καλόγερος, ή κάποια καλόγρια, τηγάνιζε ψάρια όταν έμαθε την είδηση. Για να την πιστέψει, ζήτησε ένα σημάδι. Τότε τα ψάρια μισοτηγανισμένα πήδησαν από το τηγάνι και βρέθηκαν στο αγίασμα της Ζωοδόχου Πηγής, στο Μπαλουκλί.

Καλογριά μαγείρευε ψαράκια στο τηγάνι

Και μια φωνή, ψιλή φωνή, απάνωθεν της λέει:

Πάψε, γριά, το μαγερείο κι η Πόλη θα τουρκέψει.

Όταν τα ψάρια πεταχτούν και βγουν και ζωντανέψουν

Τότες κι ο Τούρκος θε να μπει κι η Πόλη θα τουρκέψει.

Τα ψάρια πεταχθήκανε, τα ψάρια ζωντανέψαν

Κι ο Αμηνάς εισέβηκεν στην Πόλη καβαλάρης.

Όλοι αυτοί οι θρήνοι για την Άλωση σώζονται σε πολλά δημοτικά τραγούδια σε πολλές παραλλαγές που καλύπτουν όλον τον ελλαδικό χώρο, Στερεά, Κρήτη, Κύπρο, νησιά, Πόντο.

Ταυτόχρονα με τον θρήνο συμπλέκεται και η ελπίδα του υπόδουλου γένους ότι η Πόλη θα ξαναγίνει χριστιανική. Αυτήν την ελπίδα εκφράζει ο **θρύλος του Μαρμαρωμένου Βασιλιά**. Ο τελευταίος αυτοκράτορας, ο γενναίος υπερασπιστής της Πόλης, ο Κων/νος ΙΑ' Παλαιολόγος, με την θυσία του πέρασε στην σφαίρα του μύθου και του θρύλου, σύμφωνα με τον οποίον την ώρα που ο Τούρκος σήκωνε το σπαθί του να τον σκοτώσει, Άγγελος Κυρίου τον γλύτωσε και τον μετέφερε σε μία κρυψώνα, όπου παραμένει μαρμαρωμένος ως την ώρα που θα ξυπνήσει, θα ξαναζωσθεί το σπαθί του και θα κινήσει τους απίστους ως την Κόκκινη Μηλιά. Έτσι λοιπόν ο βασιλιάς δεν πέθανε, ο τάφος του δεν βρέθηκε ποτέ, αλλά ζει και περιμένει...

Όλοι αυτοί οι θρύλοι και οι λαϊκές παραδόσεις βοήθησαν τον υπόδουλο ελληνισμό να ξεπεράσει το φοβερό σοκ της απώλειας της χριστιανικής αυτοκρατορίας και την πικρή δουλεία σε ένα βάρβαρο και άπιστο δυνάστη, και να μεταμορφώσει τον θρήνο σε ελπίδα αναγέννησης, ότι "πάλι με χρόνους και καιρούς, πάλι δικά μας θα 'ναι". Αυτή η ελπίδα, το όραμα της Βασιλεύουσας βοήθησε το υπόδουλο γένος να επιβιώσει με την συμβολή της Εκκλησίας, να αποτινάξει τον ζυγό της υποτέλειας και να έλθει πολύ κοντά στην πραγματοποίηση του μεγάλου ονείρου, της ανάκτησης της Πόλης, όταν το 1919 ο ελληνικός στρατός έφθασε στα περίχωρα της Πόλης, για να τον σταματήσουν οι Δυνάμεις (Αγγλία, Γαλλία) που ήθελαν την Πόλη υπό διεθνή έλεγχο και όχι σε ελληνικά χέρια. Τελικά το όνειρο μετατράπηκε σε εφιάλτη με μία νέα άλωση του ελληνισμού, μία νέα τραγωδία, την Μικρασιατική καταστροφή.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η 29^η Μαΐου 1453 σημασιοδοτεί ένα κομβικό σημείο στην ιστορία. Μία μεγάλη στροφή και αλλαγή. Σημασιοδοτεί το τέλος της υπερχλιετούς χριστιανικής αυτοκρατορίας, που υπήρξε ενσάρκωση της χριστιανικής κοινοπολιτείας που υπερασπίστηκε την πίστη και τον ελληνικό πολιτισμό που τόσο θαύμαζε και μελετούσε, του οποίου υπήρξε φυσικός διάδοχος και κληρονόμος. Ήταν το τέλος της Βασιλίδος Πόλης, της κατεξοχήν Πόλης, κέντρου της Οικουμένης, που με την πτώση της συγκλόνησε όλον τον κόσμο. Αλλά και την ώρα της πτώσης, έδωσε πάλι τον

σπόρο της ζωής στην Δύση, την τροφοδότησε με το πνεύμα της, με λογίους, ανθρωπιστές και κλασικιστές, που καταφεύγοντας στην Δύση έδωσαν αποφασιστική ώθηση για την Αναγέννηση των Γραμμάτων και των Τεχνών. Τόσο λαμπρό ήταν το φως της, ώστε και ο Μωάμεθ θέλησε να εμφανισθεί ως διάδοχος των αυτοκρατόρων της Πόλης.

Η Δύση προσπαθεί να ξεχάσει και μέσα σε ένοχη σιωπή να υποβαθμίσει την αίγλη της Κων/πολης. *"Η Δυτική Ευρώπη, με προγονικές αναμνήσεις ζήλιας για τον βυζαντινό πολιτισμό, με τους πνευματικούς της συμβούλους να καταγγέλλουν τους Ορθοδόξους ως αμαρτωλούς σχισματικούς, και με μία αίσθηση ενοχής να την καταδιώκει, διότι στο τέλος είχε εγκαταλείψει την Πόλη, προτίμησε να ξεχάσει το Βυζάντιο"* (Στ.Ράνσιμαν, ό.π. σελ. 275).

Για τους Έλληνες η Άλωση αποτελεί μία ζωντανή θύμηση, που έχει περάσει στο συλλογικό συνειδητό ως ένα έπος, αλλά και ως τραυματική εμπειρία που προξενεί θλίψη, και ωστόσο συνδυάζει μέσα της την ελπίδα της Ανάστασης. Αυτό το πνεύμα διαπερνά τους θρήνους και τις λαϊκές παραδόσεις για την Άλωση, με την πίστη ότι η αυτοκρατορία θα ξαναζήσει. Και πράγματι, στην Ανατολή και την Ελλάδα η αυτοκρατορία εξακολουθεί να ζει, μέσα από την Ορθοδοξία, την Εκκλησία, το Πατριαρχείο Κων/πόλεως, τον πολιτισμό των υπολοίπων χριστιανικών λαών. Το πνεύμα, ο πολιτισμός, η πνευματική κληρονομιά του υπάρχει ζωντανό. Είναι αυτό που ο Ρουμάνος ιστορικός N. Jorga απεκάλεσε "το Βυζάντιο μετά το Βυζάντιο" (Byzance après Byzance), ή το εκφράζει ο ποντιακός θρήνος για την Άλωση: *"η Ρωμανία πέρασεν, η Ρωμανία πάρθεν! Η Ρωμανία κι αν επέρασεν, ανθεί και φέρει κι άλλον!"*.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΗΓΕΣ

-)Δούκας Μιχαήλ, **Βυζαντίου Άλωσις**, εκδ. Δημιουργία, Αθήνα 2000.

-)Κριτόβουλος Μιχαήλ, Βυζαντίου Άλωσις, εκδ. Δημιουργία, Αθήνα 1999.
-)Λεονάρδος της Χίου, αρχιεπίσκοπος Μυτιλήνης, P.G., CLIX.
-)Μπάρμπαρο Νικολό, Η Πόλις εάλω, εκδ. Νέα Σύνορα, Αθήνα 1993.
-)Φραντζής ή Σφραντζής Γεώργιος, Χρονικόν, Η Πόλις εάλω, εκδ. Νέα Σύνορα, Αθήνα 1993.

ΕΡΓΑ

-)Βασίλειφ Α., Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, 3τ., εκδ. Μπεργαδή, Αθήνα 1954.
-)Γιαννακόπουλος Δ., Βυζαντινή Ανατολή και Λατινική Δύση, Αθήνα 1974.
-)Gill J., The Council of Florence, Cambridge, 1959.
-)Ιστορία του Ελληνικού Έθνους,τ.Θ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1980.
-)Ostrogorsky G., History of the Byzantine State, Oxford 1968.
-)Παπαρρηγόπουλος Κων., Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Αθήνα 1906.
-) Runciman St.,Η Άλωση της Κων/πολης 1453, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 2003.
-) Runciman St.,Η Μεγάλη Εκκλησία εν αιχμαλωσία, Αθήνα 2000.
-)Shlumberger G., Le siege, la prise et la sac de Constantinople en 1453, Paris, 1926.